

A szűcsmesterség Mezőberényben

HENTZ LAJOS

A XIX. században jelentős kézművesiparral rendelkező Mezőberényben¹ a szűcsmesterség egyike volt a legnépesebb iparágaknak. Számban csak a csizmadiák előzték meg őket. 1852-ben 39-en dolgoztak ebben a szakmában, az iparosságnak kb. egyhatoda². Bár nagy létszámmal voltak, külön céhet nem alkottak, részben a békési, részben a csabai céheknek voltak a tagjai. Az 1860-ban összeírt 42 szűcs közül húszan tartoztak a békési, tizen a csabai céhbe. Tizenkét céhes mester alkalmazottakat is tartott, szám szerint 13-at, 7 legényt és 11 inast. Jelentős számban — tizenketten — dolgoztak kontárok is, vagyis céhbe nem tartozó iparosok, akik „földesúri részint hallgatólagos, részint írásbeli engedéllyel kezdték űzni ipar üzletüket”³. Ez utóbbiak az 1851-ben végrehajtott iparrendezés után is folytathatták mesterségüket „hatósági munkaengedély” vagy másképpen „kontárlevél” alapján, mely azonban csak a mester saját személyére szólt, „tiltva lévén nekie legényeket, vagy mester inasokat tartani”. Ezt az időt, tehát a múlt század második harmadát tekinthetjük a mesterség virágkorának Mezőberényben, amikor — mint a fentiekből kiderül —, vagy 60 ember dolgozott ebben az iparágban. A további évek során erősen csökkent a szakmában dolgozók száma, 1880-ban már csak 11, 1887-ben pedig csak 5 mester dolgozott.⁴ A hanyatlás oka nyilván az öltözködési szokásokban bekövetkezett változás volt, mely a bőrből készült ruhák jelentőségének csökkenéséhez vezetett.

A századforduló körüli és utáni években mélyreható változás következett be e nagy múltú iparág fejlődésében. Ez nemcsak a mesterek számának további csökkenésében jelentkezett (a századforduló után már csak alig 3–4 mester dolgozott), hanem más tekintetben is sok újat hozott. A változásokat az alábbiakban összegezhetjük:

1. Az öltözködési kultúrában jelentkező fejlődés a bőrruhák jelentőségének csökkenése mellett eddigi szerepük módosulásához vezetett. Míg a mesterség virágkorában egyes öltözetdarabok, mint pl. a bunda és a női ködmön az ünnepi díszöltözet szerepét is betöltötte, a századforduló után a bőrruhák legfeljebb a kimenő ruha rangjáig emelkedtek. Ennek megfelelően új típusú ruhadarabok alakultak ki, különösen a női viseletben.

2. A bőrruhák új típusainak kialakulásával párhuzamosan megváltozott az ornamentika jellege is. Míg a hagyományos bőrruhákon a díszítmények jórészt a szerkezeti vonalakat követték, vagy az egyes ruhaelemek korábbi funkcióinak maradványaiként éltek tovább, az új bőrruhákon alkalmazott díszek tisztán dekoratív jellegűekké, a szerkezettől függetlenekké váltak.

3. Nem változott viszont a bőrkikészítés módja, mely továbbra is a hagyományos eljárások szerint folyt, legfeljebb néhány kisebb technikai módosításban tért el a régítől.

Az 1930-as években 3 mester dolgozott, ma mindössze ketten folytatják a mesterséget.⁵ Az alábbiakban a ma élő és részben a még ipart folytató mesterek adatközlései és visszaemlékezései, részben levéltári adatok, valamint a községben fellelhető tárgyi emlékeanyag alapján kíséreljük meg ismertetni a mesterség munkamódszereit és díszítő eljárásait.

Anyagbeszerzés

A mesterség alapja a múlt század első felében a községben folytatott magyarányú juhtenyésztés volt. A század első évtizedeiben több ezer juh legelt a község tágas legelőin. A tízes évekig csak magyar juhokat tartottak,⁶ ezek szolgáltatták a hagyományos bőrruhák — a bunda, a ködmön — készítéséhez szükséges *magyar bőrt*, vagy *subabórt*, szemben a 10-es évek végén tenyésztetni kezdett merinói juhokkal, melyek az erre a célra kevésbé alkalmas *birkabórt* adták. A század 30-as 40-es éveiben még külön *magyar nyáj* és külön *birkanyáj* volt a községben,⁷ de már az 50-es években azt írta Palugyai Békés megyéről, hogy a juhnyájak végképp elfogytak, és már csak az Arad és Bihar megyéből felhajtott nyájakból tudják beszerezni a bundának való bárányokat Békés megye lakosai.⁸ A századforduló körül részben Erdélyből szereztek be a nyersanyagot a berényi szücsök. Vladár Pál visszaemlékezése szerint januárban, Pál napja körül kezdtek érdeklődni az erdélyi kereskedőknél, s amennyiben kedvező választ kaptak, maguk mentek el érte többen összefogva. A beszerzés helye Temesvár, Kolozsvár, Brassó volt. Ugyancsak innen hozták a bunda gallérjának való *erdélyi bőrt*, a fényes *bogárfekete* prémű báránybórt. Az ezres tételben vásárolt nyersbórt itthon osztották szét a rendelésben részt vett műhelyek között. A jelen század első felében — a mesterségben végbement változás következtében — már kevesebb magyar bőrre volt szükség, s „annyi mindig akadt” helyben vagy a környéken. A *sózott bőrt* (birkabőr) a mészárosoktól, egyéb nyersbórt nagykereskedőtől vagy parasztoktól vásároltak. Szürettől karácsonyig sok birkát vágtak a parasztházaknál, s a szücsök szívesen vállaltak nyúzást, mert ebben az esetben számíthattak rá, hogy a bőrt feldolgozás céljából hozzájuk viszik. A szücsök általában ragaszkodtak ahhoz, hogy a bőrt ők készítsék ki, mert így a munka haszna náluk maradt. A nyers bőr értéke megfelelt a kikészítés munkabérének, így a szücsök esetenként felében vállalták a bőr kikészítését. A jelen század 40-es éveiben import bőrből is dolgoztak, ekkor jutottak hozzá a *bolgár bőrhöz*, mely a magyar bőrhöz hasonló gypjújú, csak valamivel rövidebb szőrű, de erős bőrű, jól kikészíthető anyag volt. Egy kisebb műhelyben, ahol csak a mester dolgozott, évente mintegy 300, nagyobb műhelyben 1500 bőrt is feldolgoztak.

Szűcsműhely és szűcsszerszámok

A szűcsöknek rendszerint nem volt külön erre a célra épített műhelyük. A lakóház valamelyik — rendszerint a belső végében levő — helyiségét, pl. a belső szobát használták műhely céljára. Itt állt az *asztal*, amelyen szabtak, az ablak közelében — ha szükség volt rá külön dobogón — volt a *pangli*, a varróasztal. A bőrt télen a kemence körül szárították. Egyes munkaszakaszokat az udvaron végeztek el, pl. a mosást, áztatást, szárítást stb.

A bőr kikészítéséhez használt szerszámok (I. tábla) 8/a.

a) A *húsoló* vagy *húslókés* vaskos fanyélbe foglalt erős vaspenge.

b) A *húsoló ráma*, vagy csak egyszerűen *ráma*, fából összeállított, kb. 120—130 cm magas és kb. 160 cm hosszú állvány.

c) A *gamó* (mondják *kákónak* is) vasból készült szerszám a bőr töréséhez, felső, meghajlított végén fa fogantyúval, alsó részén kengyellel. Felső, meghajlított ívébe élesebb vagy tompább pengét lehet erősíteni, aszerint, hogy szárított vagy festett bőrt törnek-e vele. Szerényebb felszereltségű műhelyben a festett bőrök töréséhez fa gamót használnak, mely egy alkalmas faág, rászegezett éllel, alján zsinegből való kengyellel.

d) A *kaszaszék*, *kaszapad* (vagy csak egyszerűen *kasza*) erős pallódeszkába vert lábakon álló padszerű eszköz, melyen fába erősített, ívelt élű vaspengék vannak a bőr puhításához. Volt egy- és kétszemélyes változata.

e) A *kasza* mintegy 20—25 cm hosszú, egyszerű bot, melyhez kaszálás közben a bőrt fogják.

f) A *kartács* az asztali itatóshoz (tapper) hasonló alakú, kb. 15x20 cm nagyságú, felül fogóval ellátott, fából készült szerszám, alján hátrafelé hajló drótfogakkal. Tulajdonképpen kártoló eszköz.

g) A *vakaró* közönséges, vaslemezről készült lóvakaró.

h) A *curholó* a bőr nyújtásához és puhításához használt eszköz, talpba csapolt rúdra erősített ívelt élű vaspenge.

A bőr feldolgozásához használt szerszámok:

a) A *szűcskés* kb. 12 cm hosszú, 3—4 cm széles, mérsékelten hegyes acélpenge, tompa végén rézverettel a fogás biztosabbá tételére.

b) Az *olló* a szabóollóhoz hasonló erős eszköz.

c) A *csipesz* vagy *tűszorító* hüvelykujj vastagságú, fából készült, egyik végén hegyesedő henger alakú, közepén ketté vágott, derekán dróttal átkötött kis eszköz. Lapos végét ékkel szét lehet feszíteni, s ezáltal a hegyes végébe dugott tűt megszorítja. A tű élesítésére használták. A tűt *fenkőhöz* dörzsölték.

d) A *tű* különböző vastagságú, háromélű tű. (A hegyes tű nem megy át a bőrön, de a háromélű tű lyukat vág magának.)

e) A *csipkevágó* és a *lyukasztó* a színes bőrszegélyek megmunkálásához, cifrázásához használt mintavas volt.

f) A *tőrök* vagy *tőrökvas* hegyes végű, kb. arasznyi hosszú, egyik végén karikába hajlított eszköz. Ma már nem igen van, egyéb hasonló eszközzel helyettesítik.

A bőr kikészítése

A szűcsök a nyersbőr kikészítését öt munkaszakaszban végezték.

1. A *mosás* célja az volt, hogy a bőr gyapjas felén levő szennyeződést eltávolítsák. Ezt a munkát a háznál végezték, egyes szakaszait pedig — ha mód volt rá —, a Körösben, ahova kocsival szállították ki a bőrt. Mosás előtt a bőrt beázatták. Másképpen kellett mosni a magyar bőrt és másképpen a birkabőrt. A magyar bőr mosásához nem használtak mosószert, a kútnál vagy a Körösben kimosták a bőrt, kiverték belőle az esetleg beleragadt bogáncsot (vagy száraz állapotban előre kézzel kiszedték). A Körösben a víz színén tartott bőrt a víz mosta, lebegtette, és kivitte belőle a szennyet. Ezt a munkát kora tavasszal, néha igen hideg időben végezték, de ha lehetett, ezt választották, mert a háznál sok víz kellett a mosáshoz. A birkabőrt három szakaszban mosták. Először vízben letakarították, vakaróval levakar-
ták a gyapjú felső rétegén levő zsíros szennyet. Utána a bőrt kádakba rakták, egybe-egybe 10—12 darabot. Minden bőrre egy-egy marék szappan-
gyökeret szórtak. Az így beáztatott bőrt 1—2 óráig taposták. Taposás után a bő vízben addig öblögették, míg „tisza víz nem jött”.

2. A *húsolás* célja az volt, hogy a nyúzás után még a bőrön maradt húst, faggyút, hártját, a *húslást* eltávolítsák. Mosás után a bőrben maradt vizet *kicsapták, kicsurgatták*, majd rámára tették, és a *húsolóval* a húslást leszedték. Ezután a bőrt árnyas, szellős helyen előbb *bőrre*, majd *gyapjúra* kiterítették és megszáritották. Télen a műhelyben a kemence fölött léceken kiterítve szárították.

3. A *készítés* alkalmával végbement vegyi folyamatok adták meg a bőr állandóságát. „A jól kikészített bőrt akármeddig el lehetett tartani.” A berényi mesterek — mint általában máshol is az országban — kétféle eljárást alkalmaztak: *csávázást* és *gyorskikészítést*.

A *csávázás* régebbi eljárás volt. Csávázás alkalmával a bőrre egy-egy marék korpát és kevés sót szórtak, majd kádba rakták. Berakás előtt a bőröket gyapjúval kifelé fordítva összehajtogatták, kivéve a legalulra helyezettet, melynél a bőr került kívülre. Ezt azért tették, mert a csávában a bőrt forgatni kellett, s így ellenőrizhették, hogy minden bőrt átforgat-
tak-e. A forgatást az első héten naponta háromszor, a második héttől naponta egyszer végezték. Így a bőr 2—3 hét alatt kikészült. Ha a készítést gyorsítani akarták, mindvégig háromszor forgattak. Így két hétre lehetett rövidíteni a csávázás idejét. Ezt az eljárást hosszadalmas volta és egyéb kellemetlenségek miatt — a csáva átható szaga a második utcában is érzett — 1914 után jórészt elhagyták, inkább csak az *erdélyi bőr* kikészítésénél alkalmazták, mely a csávában *meghízott*, puhább lett.

A *gyorskikészítés* újabb eljárás. Ehhez *készítőszert* használtak, melynek összetétele árnyalatokban műhelyenként különbözött, de lényegében azonos anyagokból állt. Általában egy liter vízbe 3 kanál timsót, másfél kanál konyhasót és egy kevés („gyúszúnyi”) vitriolt öntöttek. Ez utóbbi mennyiségére ügyelni kellett, mert ha sokat öntöttek belőle, szétmarta a bőrt. Mennyiségét úgy ellenőrizték, hogy egy cseppet száraz téglára csepegtettek. Ha nem pezsgett a téglá, még növelték a mennyiséget addig, míg pezsgést nem észleltek. Más recept szerint 3 dl víz, 7 dkg timsó, 5

dkg konyhasó, fél kanál vitriol volt a keverési arány. Készítés előtt a bőrt beáztatták, majd asztalra terítették, és *gyapjúpamaccsal* vagy *juhfarokkal* a szert a bőrre kenték. Egy liternyi készítőszert 2—3 bőrhöz volt elég. Miután a bőrt bekenték, korpával behintették, összehajtogatták „bőrt bőrre, szórt szőrre”, s így állt a bőr 10—12 óráig. Ezután kiterítették és megszáritották.

A „kopaszra készített” fehér *irha* a következőképpen készült: Gyengébb minőségű bőrt válogattak, melyek egyéb célra nem igen voltak alkalmasak. A bőrt beáztatták, majd a vizet *kicsapták* belőle („mint mikor ostorral vág az ember”), és tejfel sűrűségű oltott mészbe tették, mely 8—10 nap alatt lemarta róla a szórt. A szőr lekaparása után újabb 8—10 napig áztatták, hogy a mész kimenjen belőle. Ezután édes csávat készítettek, s azzal bekenték. Az édes csáva abban különbözött a gyorskészítő szertől, hogy lisztet is tettek bele. Készítés után a bőrből a vizet kicsavarták, húsolták és megszáritották.

4. A *törés* és *kaszálás*. A törés célja az volt, hogy az eddigi eljárások után mindig keményre száritott bőrt megpuhítsák, s a még rajta maradt *húslástól*, *hártyától* megtisztítsák. Ennél a műveletnél a bőrt a műhely gerendájába erősített kötéltre felkötötték, majd a bőrt bal kézzel, a töréshez használt gamó fogantyúját jobb kézzel megmarkolva, a jobb lábat a kengyelbe akasztva törték a bőrt keresztbe és hosszába. Törés előtt este a bőrt megáztatták, vagy kitették a harmatba, hogy megnyersüljön, mert a törést *félszáraz* állapotban kellett végezni.

A törést három fázisban végezték:

- a) A curholón a bőrt megnyújtották. (Újabban az asztal szélén végzik, ha már nincsen curholó.)
- b) A gamóval a fent leírt módon a bőrt *kitörték*.
- c) Újból törték olyképpen, hogy a bőrt *dorozsmai fehérfölddel*, újabban *bécsi fehérrel* beszórták. Ezek az anyagok dörzsölték le a maradék húslást és hártyát.

Törés után a bőrt *kikaszálták*. A szűcs leült a kaszapadra, a bőrt a kaszafa segítségével megmarkolta, és a kaszán addig húzgálta, míg egészen meg nem puhult.

A bőrpuhítás, tehát a törés és a kaszálás a szűcs legnehezebb munkája volt. Naponta 8—10 bőrt kellett kitörni és kikaszálni, ez volt egy *szakmány*, s ez hajnaltól délutánig is eltartott. Ahol több legény dolgozott, a bőr *kopaszára* fel kellett írnia a nevét, hogy a mester a minőséget ellenőrizhesse, és „tudja, kit kell a szezon végén elbocsátani”. A szűcsök igyekeztek ezen a nehéz munkán könnyíteni. Vladár Dániel és Vladár Sámuel szűcsök 1914 táján gépet szerkesztettek, mely benzínmotor meghajtással bőrtörő és simító munkát végzett, tehát a gamó és a kasza munkáját gépesítették. A ma még dolgozó szűcsök a kaszálást úgy végzik, hogy a bőrt a rámarkára erősítik és a húsolókéssel kaszálnak.

5. *Színelés* — *festés*. A század elején az ünneplőkre szánt bőroket még nem festették. Szokás volt azonban már akkor is a hétköznapi bundáknak szánt bőrt *színelni*. Evégett a bőrt gondosan megszürt sárgaföld híg oldatával bekenték.

Festéshez *eperfagombát* vagy a tölgyfa *gubacsát* használták. (Ez utóbbihoz Berényben nehezen lehetett hozzájutni, ezért inkább az előbbi volt használatban.) A festékanyagot megtörték, és kb. 1 óra hosszáig főzték. Akkor az anyag leülepedett, s a festéket — „amilyen melegen a kéz állta” —, rákenték a bőrre, s ezt a szükséghez képest, pl. ha a bőr foltos maradt, többször is megismételték. Az eperfagomba dohánybarnára, a gubacs vöröses barnára festette a bőrt. Ha feketére akartak festeni, *nikrozint* használtak.

Színelés, festés után a bőrt fagamóval vagy tompa élű vasgamóval újból törték.

Készítmények

A mezőberényi szűcsök — mesterségük jellegét tekintve — *magyar szűcsök* voltak, s ennek megfelelően a hagyományos bőrruhákat készítették. Amikor a századforduló utáni nagy változás végbement, továbbra is megőrizték a mesterség jellegét annyiban, hogy nemcsak a bőr hagyományos kikészítéséhez ragaszkodtak, hanem azután is tisztán bőr holmikát készítettek, nem bőrrrel bélelt ruhákat, mint a — kész bőrből dolgozó — ún. *német szűcsök*.

A tárgyi emlékeny, valamint a visszaemlékezések alapján az alábbi készítményeket ismertetjük. Férfiruhák: bunda, ködmön, bekecs, ködmönpruszlik, bőrnadrág, sapka, kesztyű. Női ruhák: ködmön, s az újabb készítményekből az irhakabát és irhamellény.

Férfiruhák

1. A bunda

A legáltalánosabb viselet, a népi öltözködésben igen fontos szerepet betöltő ruhadarab volt. Eddigi adataink szerint Mezőberényben kizárólagosan a férfiak viselték, a női viseletben való helyére nincsenek értesüléseink. Fontosságát mutatja, hogy az 1816-ban kelt bérjegyzékek szerint egészen fiatal — 11—14 éves — gyermekek is kaptak bér fejében bundát.⁹ A századforduló óta viselete a hétköznapi *strapasubákra* korlátozódott, és csak kocsin használták. Ünneplőként a századforduló idején idős emberek még jártak benne templomba. Újjonnan is csináltattak rendelésre az egyházi vagy községi tisztségekre megválasztott módosabb parasztemberek *kivarrott bundákat*; megválasztásuk után abban mentek el a templomba. Az I. világháború után utcán nem viselték.

A bunda kétféle szabásban készült.

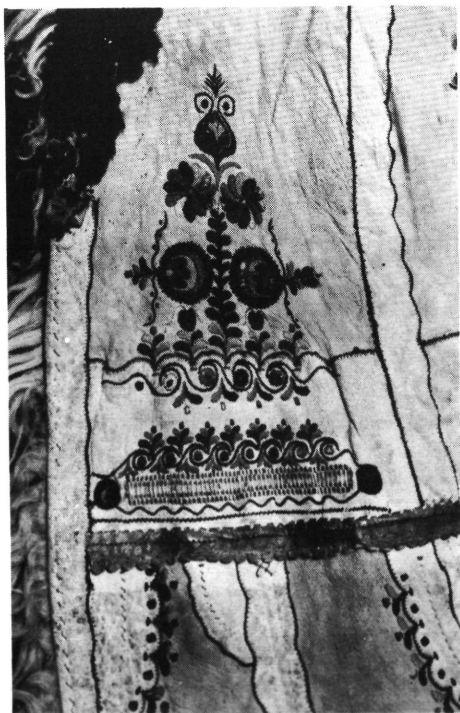
a) Az ünneplő, *templomba járó bundákat*, *irhásbundákat* három elemből: *vállbőrből*, *tányérből* és *aljbőrökből* állították össze. (II. tábla.) Általában *váltóba* vagyis rendelésre, rendszerint 10—16 báránybőrből készültek, s erre a célra csak *magyar bőrt* (subabőrt) használtak. A kivarrott, díszes suba a század elején 30—35 forintba került, másfél—kétszerese volt a közönséges suba árának.



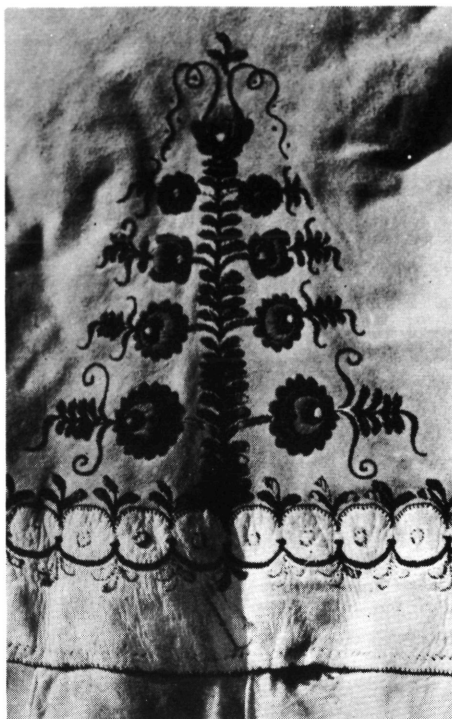
1. Bunda az 1890-es évekből.
1. Pelzmantel aus den 1890-er Jahren.



2. Az 1. képen bemutatott bunda tányérdíszje. Két sor kacsaringóval.
2. Tellerschmuck des auf dem 1. Bild gezeigten Pelzmantels.
Zwei Reihen Schnörkelverzierung.



3. Az 1. képen bemutatott bunda elejedíse.
3. Vorderseitenschmuck des auf dem 1. Bild
gezeigten Pelzmantels.



4. Bunda tányérdíse. Kb. 1897-ből.
4. Tellerschmuck eines Pelzmantels, ca. 1897.

Legfőbb szabáseleme — mely az egész bundát tartja —, a *vállbőr* tulajdonképpen trapéz alakú, mintegy 80 cm hosszú, hátul 40—50, elöl kb. 30—40 cm széles erősebb bőrdarab. Két végéhez varrták az eleje és háta aljbőröket, oldalához a tányért. Lehetőleg egy darab bőrből szabták, ha nem, vállon varrták össze az eleje- és hátavállbőrt. Mindkét esetben a vállhoz *vállszalagot* varrtak, hogy a bőr ne nyúljon.

A *tányér* alul mintegy 50 cm széles, 36—38 cm magas ívelt oldalú bőrdarab volt, *tányérmintával* szabták. Aljához erősítették a bunda oldalát képező aljbőröket, ívelt oldalaihoz a vállbőrt. A vállbőrrel való összeillesztés előtt mind a vállbőr, mind a tányér egymáshoz illő részét *kereköltéssel* végigvarrták, a fonállal összehúzták, s azután varrták a két darabot össze. Így a váll gömbölyű lett, nem sarkos.

A vállbőr, illetve a tányér aljához varrták a szintén trapéz alakú, mintegy 80—90 cm hosszú *aljbőröket* (vagy) *szárnyakat*. Az ünneplő példányoknál nagy gondot fordítottak arra, hogy ezeket a bunda mindkét felén egyenlő darabokban, részarányosan osszák el.

b) A *strapasubák* szabása eltér az ünneplőkétől. Ezek kevesebb bőrből készültek, átlag 5—6-ból. Áruk a század elején 15—20 forint, 2—3 mázsa búza árának megfelelő összeg volt.

A szabásbeli eltérés az oldal összeállításánál jelentkezett (III. tábla). Ide olyan hosszú bőroket választottak, amelyek az oldal egész hosszát kiadták. A nagy, erős állatok — különösen a kosok — bőrének hossza a 150—160 cm-t is elérte, s ez megfelelt az oldal hosszának. A rövidebb bőroket megtoldták az ún. *nyaktoidással*. Megfigyelhető, hogy a bunda szabását mennyire befolyásolta a bőr alakja. A lenyúzott bőr a nyaknál annyira keskeny, hogy a tányér ívét nem adja ki, ezért kell a nyaknál toldani. Ugyanez a tény eredményezi az ünneplő bundákon a *keresztirha* alatti ívelt irhászkeket is.

Az oldal szabásánál ügyeltek arra, hogy mindkét oldalán egyenlő súlyú bőr legyen, ezért az oldalnak szánt mindkét bőrt hosszában a gerinc mentén kettévágták, s az egyik bőr középső egyenes oldalát a másik darab hozzáálló felével összevarrták. ($A+B = A_1+B_1$ összeállításban). Így az esetleges súlykülönbségek kiegyenlítődték. A hatbőrös suba tehát az alábbi darabokból állt: 1 vállbőr, 2 oldal, 1 eleje, 2 háta.

A bunda — miután az egyes szabáselemeket egymás mellé varrták —, olyan, mint egy zsák, csak alul nyitott, amibe valóban beleönthették — a hagyomány szerint — az árának megfelelő búzát. A további munka során egy szabásminta, a *gallérvétel* alapján kivágták a gallér, illetve a nyak helyét, majd az elejét hosszába széthasították. Ezek után szegték és díszítették.

Az ünneplő bundának mintegy két ujjnyi széles, fennálló gallérja van, a hétköznapiaknak csak egyszerűen beszegik a nyakát. Mindkét bunda elöl fenn egy irhagombbal zárul. A gomb készítésénél úgy járnak el (III. tábla), hogy egy kb. két ujjnyi hosszú szőlővenyige darabot háromszögletű kopasz bőrrrel körülcsavarnak, törökvassal a bőrt és a benne levő vesszőt átszúrják, a lyukon a bőr hegyes végét áthúzzák, s annál fogva erősítik fel. A gombházat összesodort keskeny bőrszalagból készítik. — A ködmöngombok készítésénél a törökvásra keskeny bőrszalagot csavarnak. Erre két háromszögletű bőrdarabot kötöznek, s azoknak a szabadon maradt végét felül

a törökvas helyére behúzzák, s a most már alul kinyúló hegyes végével kölik fel a ködmönre.

2. A ködmön és a bekecs

A két ruhadarab alakja már csak a gyérülő emlékezetben él. A két elnevezés jelentése közötti különbség is elmosódik, s ma már egyaránt használják mindkét szót a kabátszerű bőrholmikra.

Írott forrásainkban a XIX. század első felében csak a *ködmön* elnevezéssel találkozunk, mind a szolgák lajstromaiban, mind a hirdetésekben. A kétféle elnevezés először Cservenák András mezőberényi gazda 1850 és 1860 között kelt bérjegyzékeiben fordul elő.¹⁰ Idős emberek visszaemlékezése szerint a férfiak *bekecsben* jártak, a ködmön női viselet volt. Adataink egybevetése alapján nyilvánvaló, hogy két különféle ruhadarabról van szó. A Kiss Lajos által közölt vásárhelyi öltözetleírásnak¹¹ megfelelően feltehető, hogy a mezőberényi férfiködmön is — mint a vásárhelyi —, rövidebb, egybeszabott, kb. derékig érő ruhadarab volt, a bekecs pedig kb. combközépig érő, derékvágásos, vagyis derékig szűkebb, testhezálló, attól lejjebb bővebb, fodros aljú volt. Így emlékeznek az idős berényi emberek is az általuk *fodros aljú bekecsnek* nevezett, a századforduló körül idős embereken még látott ruhadarabra. Részletesebb formájukra és díszítésükre vonatkozóan kevés adatunk van. Cservenák András béresei magyar ködmönt, ill. bekecsot kértek *gombházzal*, vagyis zsinóros gombolással. A bekecsot egyes adatközlők szerint piros borszegély díszítette.

3. A ködmönpruszlik

A *ködmönpruszlik* vagy eredetibb kiejtés szerint *ködmönpuszli* névvel az 1816. évi bérjegyzékekben találkozunk, ebben a formában: *ködmön pruszli*. Formájáról nincsenek adataink, de feltehető — nevéből következően —, hogy megegyezett a ma is viselt és e néven nevezett ujjatlan bőrmellénnyel.

4. A *bőrnadrág* az 1830-as bértételek között tűnik fel először, lehet, hogy szerepét korábban a szűrnadrág töltötte be. A századforduló körül idős emberek még viselték, Vladár Pál is készített a 10-es években. Barnára vagy feketére festett juh vagy birkabőrből készült ellenzős szabással, mint a magyaros posztónadrágok. Szárát a csizma szárába behúzva viselték. A bőrnadrágnak oldalgombos, pantalló szabású változatára, a rajthuznira, amivel Orosháza népviseletében találkozunk,¹² Mezőberényben nem emlékeznek.

5. A sapka

A báránybőr sapka a legújabb időkig a szűcsök egyik legkelendőbb árucikke volt a téli piacokon. Folyómunkában készítették, naponta 10—15 darabot. Háromféle nagyságban árulták: *gyermek*, *ficsúr* és *felőtt* szabásban. Négy, sablon szerint kivágott szeletből varrták össze a sapka alakjának megfelelő, tömör fából készült formán. Az olcsóbb sapkák báránybőr bélését krümerrel borították.

Ünneplő, díszesebb viseletnek számított a *karimás sapka*, melynek aljára 2—3 ujjnyi széles, belül papírral kibélelt karimát varrtak. Mondták

kalpagos sapkának is. A karima kezdetben fel- és lehajtható volt, de így a víz befolyt, és a bőr tönkrement. Ezért újabb változatában a papír alátét mellett csak kissé begyűrték és levarrták a bőrt.

6. A kesztyű

A kesztyű a múlt század első felében — 1817-ben — már szerepel a cselédbérek tételei között is. Szintén folyómunkában készülő, kelendő cikk volt. Egyujjas, kétujjas, ötuujjas változatokban sablon szerint szabták.

Női ruhák

1. A ködmön

A női viseletben a *ködmön* töltötte be ugyanazt a szerepet, mint a férfiaknál a bunda. Amint a fiatal béresgyerek igyekezett már a szolgálatának kezdetén megszerezni a bundát, vagy amint a házasulandó legényt bundával bocsátották el a szülői háztól, éppúgy kijárt a lányok részére is a ködmön az élet jeles fordulóján. Az úrvacsoravétel (a nagylányság első állomása) vagy a házasságkötés voltak azok az alkalmak, amikor a lány részére megvásárolták az első — ünneplő — ködmönt.¹³ Megbecsült ruhadarab volt, a láda mélyén, kendervászonba csavargatva őrizték a drága fehér ünneplő ködmönöket. Mint szücskészítményt megemlítjük a múlt század első felében még viselt *mentéket*, mely a módosabb lányok kelengyéjének volt a tartozéka.

A ködmön a századforduló körül ment ki a divatból. A magyar és a német nők már korábban elhagyták, olyannyira, hogy az általuk viselt ködmön formáját, díszítését csak a szájhagyomány alapján lehet valamennyire felidézni. A kép meglehetősen bizonytalan, hézagos, az előkerült egy-két tárgyi emlék pedig — mint azt alább érinteni fogjuk —, újabb problémákat vet fel. Szlovák ködmönök elég szép számban maradtak fenn, azért formájukat, díszítésüket jól ismerjük.

A szlovák emléksanyagból ismert ködmön rövid — kb. 45 cm körüli hosszúságú — ujjas kabátka. Juhbőrből készült, öt fő szabáseleme van (II. tábla): két eleje, egy háta, két ujj. Gallérja nincsen. Jobb oldalának elülső szárnyát alul csákóra szabták, mint a dolmányokét (5. kép). Háta derékban szűkülő, „karcsúsított”, a deréktől lefelé eső, mintegy tenyérnyi széles részen mind az oldal-, mind a hátbőröket hegyesre vágták vagy megtoldották, így az összevarrás mentén két kiálló fodor képződött (II. t. — 6. kép).

A szájhagyomány szerint volt a ködmönnek egy másik változata is, a *svábködmön*. Pontos alakját nem ismerjük, tárgyi emlék nincsen róla, a visszaemlékezések alapján egy derékbaszabott, kb. csípőig érő, fehér bőrből készült, fehér prémmel szegett és fekete zsinórral gombolódó öltözetdarab képe bontakozik ki előttünk.¹⁴

2. Újabb típusú női bőrruhák

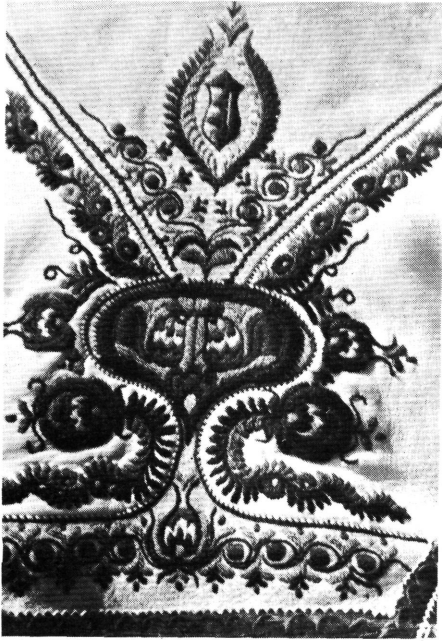
A századforduló után a ködmönt az *irhamellény* és az *irhakabát* váltotta fel. Mindkét ruhadarab szabása elárulja, hogy viseletbeli funkciójuk nem azonos a ködmönével: nem ünneplő, csupán kimenő ruhadarabok. A sokat szekerező paraszttasszonyok viselték, vagy olyan nők, akik munkájuk miatt



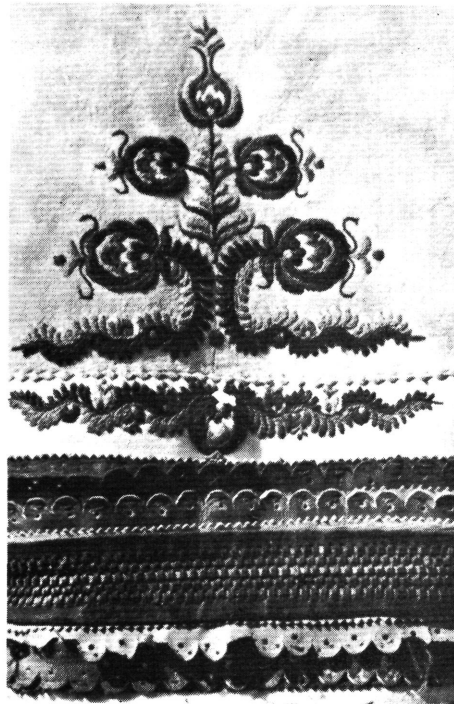
5. Női kődmön jobb eleje és ujja.
5. Rechte Vorderseite und Ärmel eines
Frauenschaufspelzes.



6. Az 5. képen bemutatott kődmön hátdíszé.
6. Rückenverzierung des auf dem 5. Bild
gezeigten Pelzes.



7. Az 5. képen bemutatott női ködmön hátdíszének részlete.
7. Ausschnitt der Rückenverzierung des auf dem 5. Bild gezeigten Pelzes.



8. Az 5. képen bemutatott női ködmön ujjadíszének részlete.
8. Ausschnitt der Ärmelverzierung des auf dem 5. Bild gezeigten Pelzes.



9. Bórrátétel díszített női ködmön ujjadísze.
9. Durch Lederauflagen verzierter Ärmel
eines Frauenpelzes.



10. Bórrátétel díszített női ködmön hátdísz a
kakasos mintával.
10. Mit Lederauflagen verzierter Rückensch
nuck eines Frauenpelzes mit Hahnenmuster.



11. Női kődmön bal eleje és ujja.
11. Rechte Vorderseite und Ärmel eines
Frauenpelzes.



12. A 11. képen bemutatott női kődmön
hátdíszje: bőrrátét, gyöngy, hímzés,
szironyozás és sallang.
12. Rückenschmuck des auf dem 11.
Bild gezeigten Frauenpelzes:
Lederauflage, Perlen, Stickerei,
Schnurnäherei und Fransen.

sokat tartózkodtak télen a szabadban. Formájukban így elsősorban a gyakorlatiasság lépett előtérbe. Míg a ködmönök hajdani előképük, a huszárdolmányok szabásához igazodtak, s rövidségük miatt derékban nem melegítettek, az újabb típusú ruhadarabokat hosszabb derékkal készítették, így céljuknak jobban megfeleltek. Viseletük ma is tart még.

Az *irhamellény* derékon alul érő, egybeszabott, ujjatlan ruhadarab, az *irhakabát* szintén egybeszabott vagy derékvágással készült, alján kissé bővebb, háromnegyedes hosszúságú, ujjas, gallérral ellátott télikabát. Mind a mellényt, mind a kabátot keskeny prémszegéllyel, *nutriával* szegték. Anyaguk barnára festett birkabőr. Elöl rendszerint horgolt zsinórral zárulnak.

Az ornamentika

Általános jellemzés

A bőrből készült ruhák díszítéséről a XIX. század első feléből vannak mezőberényi vonatkozású adataink. 1818-ban két — vidéki — béreslegény „cifra” ködmönt kért bér fejében.¹⁵ Egy 1830-ban kelt végrendeletben „Innep-lő Fejér prémes Ködmön”-ről olvashatunk.¹⁶ Nyilvánvaló, hogy már korábban is díszítettek bőrruhákat. Szórványos adataink csupán amellet bizonyítanak, hogy ilyenekkel a mezőberényi viseletben is találkozunk, de természetesen nem elegendők arra, hogy csak megközelítőleg is képet alkothassunk a század első felében viselt bőrruhák díszítésmódjáról.

A mezőberényi szücsornamentika jellemzőit a múlt század végén — feltehetően a 80-as, 90-es években — készült és máig megőrzött tárgyi anyag (mintegy 20 ruhadarab: bunda és női ködmön) díszítményeinek elemzése, valamint a visszaemlékezések alapján kíséreljük meg rekonstruálni. Teljes bizonyossággal nem köthetjük egyetlen személyhez sem a díszítményeket, mivel szücskönyvet a legszorgosabb kutatás ellenére sem sikerült találni. A megőrzött anyag elég nagy száma, az ornamentika egységes volta, a környékbéli (békési, szarvasi, orosházi) szücsmunkák díszítményeitől (különösen a női ködmönök esetében) elég jól elhatárolható sajátos jellege, valamint az idős mesterek visszaemlékezései megerősítik azt a feltevést, hogy az elemzett darabok mezőberényi szücsök készítményei, s így indokolt velük kapcsolatban helyi jellegű szücsornamentikáról beszélni, mint a Békés megyei népművészet egyik részterületéről.

Kellő számú tárgyi emlékeanyag és főképpen írásos dokumentáció hiányában ma még nyitott kérdés, hogy az a tény, miszerint a mezőberényi szücsök a békési és csabai céheknek voltak tagjai, mennyiben hatott a díszítmények fejlődésére, s hogy a két céh itt dolgozó tagjai egységes és sajátos berényi ornamentika alapján dolgoztak-e, vagy munkáikon jelentkeztek-e kapcsolataik révén idegen hatások.

Mezőberényi szücsmesterségről lévén szó, felvetődik a kérdés: a nemzetiiségekhez való tartozás mennyiben módosította az egyes ruhadarabok szabását, valamint díszítményeit?

Ma élő idős mestereink visszaemlékezései szerint az utóbbi 70—80 évben nem mutatkoztak lényeges ízlésbeli különbségek a három nemzetiség között

sem a ruhák szabását, sem díszítményeiket illetően. A szlovák nők jobban szerették a színes, hímzett holmikat, mint a magyarok és a németek, de alapvető különbségek nem jelentkeztek.

Az emlékanyag további, szélesebb körű feltárása meggyőzőbb választ adhat arra a kérdésre is, hogy a mesterség fénykorában — tehát a múlt század második felében — mennyiben hatottak a nemzetiségi hagyományok az ornamentika alakulására. Eddigi adataink birtokában a következőket mondhatjuk:

1860-ban a 42 szücsmester közül 10 volt magyar, 8 német és 24 szlovák.¹⁷ A mesterség tehát nem volt kizárólagosan szlovák iparág, bár kétségtelen, hogy művelői túlnyomóan közülük kerültek ki, a századforduló körül pedig már csak az ő kezükben összpontosult a mesterség. Nyilvánvaló, hogy mindenki náluk rendelte meg, vagy tőlük vásárolta bőrruháit. — Az alábbiakban elemzett emlékanyaggal kapcsolatban megjegyezzük, hogy a magyar és szlovák házakból ismert bundák mind a szabás, mind a díszítmények tekintetében egyformák, itt tehát eltérő népi ízlés a vásárló részéről nem mutatkozik. Viselettörténeti szempontból egyéb vonatkozásokban is megállapítható, hogy a mezőberényi férfiak öltözködésében nemzetiségi tekintetben alapvető eltérések nem voltak. — Az igen határozott karakterű női ködmönök — melyeket alább majd bemutatunk —, mind szlovák házaktól kerültek elő, szlovák ködmönöknek tekinthetjük őket. Ilyen formájú és díszítményű anyagot magyar és német házaktól nem ismerünk. A visszaemlékezések megoszlának abban a tekintetben, hogy feltehetően az ilyen szabású ködmönöket viselték-e a magyarok és a németek is, s ebben az esetben is egységes mezőberényi sajátossággal számolhatunk-e. Ismerünk azonban magyar és — feltehetően német — háztól származó anyagot, mely nemcsak szabás (fennálló gallér) tekintetében tér el a szlovák anyagtól, hanem az ornamentika egész rendszerében, motívumkészletében is, és leginkább a békésiekkel mutat azonosságot (13—16. kép). E két darab mind viselettörténeti, mind a mesterséggel kapcsolatos vonatkozásokban felveti a ma még el nem dönthető kérdést: nemzetiségi sajátosságról, a magyar és a német mestereknek a békésiekkel azonos stílusáról van-e szó, vagy csak esetleges vidéki importról, vagy — mint fentebb említettük — a céhbe való tartozás hatása jelentkezett-e ebben a formában.

Összegzésként tehát megállapíthatjuk, hogy a mezőberényi szücsornamentika nemzetiségi jellegű, alakulásának külső kapcsolatai még nem tisztáztak, de helyi sajátosságai jól meghatározhatók.

Az ornamentika elemei

A fent említett ruhadarabok elemzése nyomán a mesterség fénykorában készült hagyományos bőrruhák ornamentikájának — mind a díszítő anyagokat, mind a díszítő eljárásokat illetően — változatos gazdagsága bontakozik ki előttünk (IV. tábla). Az irharátét, a bőrrátét, díszöltések, szironyozás, paszpolozás, hímzés, gyöngyözés, prémszegélyezés, sujtások, gombok voltak az ornamentika elemei.

1. Az irharátétnek az volt a díszítésbeli szerepe, hogy a szabás-varrás vonalait takarja, ennek megfelelően mindig a szerkezeti elemek vonalán



13. Békési mintájú kődmön eleje.
13. Vorderseite eines Pelzes mit
Békéser Muster.



14. A 13. képen bemutatott kődmön hátdíszje.
14. Rückenverzierung des auf dem 13.
Bild gezeigten Pelzes.



15. Békési mintájú kődmön után készített
mellény.
15. Nach dem Muster eines Békéser
Pelzes angefertigte Weste.



16. A 15. képen bemutatott mellény hátdíszje.
16. Rückenverzierung der auf dem 15. Bild
gezeigten Weste.

helyezték el. Alkalmazták azonban kifejezetten díszítő jelleggel pl. a női ködmönökön, ahol nagyobb felületeket takartak vele.

2. A bőrrátét önálló díszítőelemként jelentkezett, s ebben a formában főként a női ködmönön találkozhatunk vele. Fekete, rózsaszín és zöld bőrdarabokból vágott virágokat varrtak az ujjára és a hátára (9—10. kép). A színes bőrt egyébként szívesen alkalmazták díszítésre, s a fentiekén kívül sötétzöldet és világosbarnát is használtak. Ezekből *csipkevágóval* vágott *csipkéket* (8. kép), mintás szélű bőrszegélyeket illesztettek egymás mellé, vagy az irharátét szélére.

3. Díszöltésként az *irházást*, *fogasolást* vagy másképpen *szarkalábat*, *keresztöltést*, *hálózást* és *szironyozást* alkalmaztak (IV. tábla).

Az irházást az irha- vagy a színes bőrrátétek széleinek levarrásánál használták. Az öltés technikája azonos a kézimunkában ismert pelenka-öltéssel. Milliméternyi pontossággal végezték, akkor tartották szépnek, ha apró és egyenletes. A nagy és egyenetlen öltésre azt mondták, hogy „lófogú”.

Az irházás mindvégig megőrizte eredeti varrásbeli — tehát két külön szabásdarab összeerősítését szolgáló — funkcióját, a *fogasolás* azonban önállósult díszítőelemként is előfordult (VII. tábla), rendszerint a szabásvonalak mentén, de nagyobb fehér felületek egyhangúságának a feloldására is felhasználták (VIII. tábla).

A *keresztöltést* szintén díszítőelemként alkalmazták, különösen a bundákon találkozunk vele a nagyobb irharátéteken, azokat rögzítették vele.

A *hálózás* tulajdonképpen a keresztöltésnek egy továbbfejlesztett változata, sormintaként díszítésre szolgált (III—IV. tábla). Vele kapcsolatban jegyezte meg egyik adatközlőnk, hogy olyan helyen vezették, ahol a bőrön valami hiba volt, hogy azt vele eltakarják. Szerinte a hímzéseket és egyéb díszítményeket is lehetőleg így helyezték el.

A díszöltések között említjük meg a *szironyozást* (szironnyal való varrást—IV. tábla). A szirony — tehát az 1—2 mm széles — rendszerint színes bőrszalag a bőrmunkák ősi varróanyaga volt. A mezőberényi szücsmunkákon azonban már nem a szirony a tulajdonképpeni varróanyag, hanem a fonal, a szironyt, színe után *zöld szirony*t vagy *zöld rájszt*, csupán a fonal alatt és fölött vezették át, s így a varrás azt a látszatot keltette, mintha valóban szironnyal végezték volna. Színes bőrcsipkék és irharátétek egyenes széleinek a levarrására szolgált (8. kép).

A *szironyozásnak* régen is nagy szerepe lehetett a díszítésben. Arany János a mulatozó falusi legények öltözetének leírásánál mint szembetűnőt emeli ki, mikor azt írja: „Szironnyal hímzett bő bundáikat — Halomba hányták a hőség miatt”.¹⁸ A berényi bundákon mindössze egy esetben találkoztunk a díszítésnek ezzel a módjával (2. kép), a ködmönökön azonban elmaradhatatlan dísz a milliméternyi szélességben felhasogatott fehér irhán vagy fekete bőrön áthúzgált színes — fekete, rózsaszín és zöld, esetleg barna — szirony (6—8—12. kép). Nem kizárólagos berényi sajátosság, általános jellemzője a békés megyei munkáknak, megtaláljuk mind a békési (14 kép), mind a szarvasi ködmönökön.¹⁹

4. A *paszpolozás* abban állt, hogy irházás közben az irha szélén egy-két szál sötét színű — fekete vagy barna — fonalat vezettek végig, ami által a szegés jobban kiemelkedett. Mint *szegőfonallal* a szarvasi szűcsmunkákon is találkoztunk vele,²⁰ s használata nyilván általános volt. A berényi ködmönökön és bundákon eredeti szerepéből kilépve önálló vonaldíszként is jelentkezik. Ebben az esetben a fonalat a kívánt vonalon vezetve apró öltésekkel levarrták az alapra (VIII. tábla).

6. A *hímzésnek* elsősorban térkitöltő szerepe volt, a nagy felületek egyhangúságának feloldására szolgált. A berényi szűcsmunkákra a finom, elaprózott elemekből álló hímzésmotívumok a jellemzők (7—8. kép), s közöttük a rózsza, a szív és a tulipán a leggyakoribb forma (IV. tábla). Ma már nemigen emlékeznek a szűcsök az egyes formák nevére, így az elnevezések az általános használatnak megfelelően történtek. A motívumok között csaknem kizárólagosan növényi elemek, levelek és virágok fordulnak elő (V—VIII. tábla, 2—4., 7—8. kép), csupán a női ködmönökön találunk a hát alsó részének a közepébe hímézve két egymással szembe néző kakast erősen stilizált megoldásban (VII. tábla, 7., 10. kép).

A hímzés hosszadalmas munka volt, s hogy kivarrás közben a fehér bőr el ne szennyeződjék, vászonnal terítették le, amelyen akkora kivágás volt, hogy a varrást azon keresztül még elvégezhették.

Hímzéssel az újabb típusú bőrruhákon, női mellényeken is találkozunk. A hát alsó széle közepébe, valamint elől a ferde vágású zsebek alatti háromszögben helyezték el a szűcsök egyszerű díszeket. Ezeknek motívumkészlete erősen elüt a régiaktól. Itt is a növényi motívumok az uralkodók, az állatok közül a galamb fordul elő pl. Litvai Ádám munkáin. A hímzést azonban nem mindenki szerette. A szűcsök érthetően nem kedvelték, mert időigényes munka volt, de korlátozta az alkalmazását az is, hogy az új típusú ruhadarabok már nem ünneplők voltak, s a gyakori használat közben a hímzés kikopott, a bőrben viszont ott maradt a tű nyoma, s az inkább csúfította, mint díszítette a ruhát.

7. A női ködmönök sajátos díszítésmódja volt a *gyöngyözés*. Általában a rátéttel díszített ködmönökön találkozunk vele: a minták közé fekete, kb. 2 mm átmérőjű üveggyöngyöket varrtak (12. kép).

8. *Prémezéshez* a *csecses bárány* bőrét használták, melynek apró, fehér, göndör gyapja volt. A női ködmönöket szegélyezték vele.²¹

9. A díszítések között említjük meg a *vócolást*. A berényi munkákon is megtaláljuk az U alakúan összehajtott keskeny bőrcsíkot, a *vócot*, a szabáselemek összevarrása között, melyet *oda-visszaöltéssel* varrtak be a bőrszélek közé. A női ködmönökön egyrétegű *vágott vóccal* varrták össze az ujjakat. Színes vóccal nem találkozunk, sem a bundákon, sem a ködmönökön.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a berényi szűcsmunkákon alkalmazott díszítések megegyeznek az országosan ismert díszítésmódokkal. A helyi jellegzetességet a kompozíció sajátossága, a díszítettség mértéke és a díszítmények térbeli elrendezése adja meg. Az alábbiakban ezeket vizsgáljuk részletesen.

A kompozíció

A berényi szücs munkákon a díszítmény szerkesztésének két rendező elve ismerhető fel: a ritmus és a szimmetria. Egyik sem kizárólagos sajátossága a berényi szücskészítményeknek, máshol is, és a népi díszítőművészet más ágaiban is megtalálhatók. Kiss Lajos említi a vásárhelyi szücs mesterségről írt tanulmányában, hogy a díszítmények egyik fő jellegzetessége a szimmetrikusan tervezett virágdísz.²² A díszítmények ritmikus elhelyezésével pedig gyakran találkozunk cserépedényeinken vagy szőtteseinken. A berényi szücsornamentika jellegzetessége ennek a két díszítő elvnek a sajátos alkalmazásában és motívumkészletében jelentkezik.

Mind a ködmönökön, mind a bundákon gyakran találunk ismétlődő elemeket; sajátos motívumai a vonaldíszek, pettyek, levelek, virágok, kacsaringók rendszerint apró, finom elemekből összeállítva (IV. tábla). Ezek a sordíszek nemcsak a szegésvonalakat emelik ki — ahol leginkább alkalmazták őket —, hanem egyúttal széles alapot adtak velük a fő díszítmények alá (V., VIII. tábla — 2. kép).

A szimmetria a fő díszítmények kompozíciójában jelentkezik igen határozottan. A fő díszítmény a bundákon és a ködmönök ujján minden esetben levelekből álló feszes, egyenes szár mellé helyezett virágmotívumokból álló csokor (V., VI., VIII. tábla — 2—4., 8—9. kép.) Befoglaló formája két teljesen részarányos félből álló, egyenes vagy kissé ívelt oldalú háromszög. A kompozíció emeletes szerkezete rokon a szarvasi szücsök hasonló díszével:²³ a felfelé csökkenő méretű rózsza, szív és tulipánból álló virágcsokor tetején rendszerint egy-egy tulipán ül. A kompozíció e vízszintes tagolása mellett — különösen a bundákon — függőleges rendezés is megfigyelhető: középen leveles szár, mellette virágok, azokon pedig vízszintesen kinyúló, levelekből és virágokból komponált bokréta, melynek szerepe nyilván a tér teljesebb kitöltése (IV., V., VI. tábla).

Maga a kompozíció nem zsúfolt, levegős, könnyed, a minták finomak, aprók, nem olyan tértölölők, s a kompozíció nem olyan nagy lendületű, mint a békési ködmönöké (13—16. kép).

A díszítettség mértéke

A berényi szücs munkákra a díszek mértéktartó alkalmazása jellemző. Nem találoztunk egész felületeket kitöltő díszítménnyel, csak a nagy, fehér felületek egyhangúságának feloldására törekedtek. Ugyanez a díszítő elv érvényesült a mezőberényi szűrökön is, amelyekben láthatóan igyekeztek kihaszni a nyugodt fehér felületek esztétikai hatását. Nyilvánvalóan összefüggött ez a múlt század második felében a községben végbement fejlődéssel, a polgárosodó ízléssel, mely nem találta szépnek a népies díszítmények színes tarkaságát.

A díszítmények térbeli elrendezése

Az ornamentika elemeinek és a díszítés két elvének számbavétele után vizsgáljuk meg a díszítmények térbeli elrendezését, mely bizonyos vonatkozásokban az eddigieknél is jellemzőbb, és a vázolt képet konkrétabbá teszi.

Ebből a szempontból a bundát és a ködmönt, a múltból megmaradt ünneplő ruhadarabokat vizsgáljuk meg.

a) A bunda díszítése

Az ünneplő bundák szépségét mindenekelőtt a szabályos szerkesztés, a jó szabás adta meg (II. tábla). Legfőbb dísze a fehér irha volt, mely szélesebb vagy keskenyebb szalagokban a szabásvonalakat fedte. A vállbőr és a tányér, valamint az aljbőrök szabásvonalán mintegy tenyérnyi széles *keresztirha* futott körbe.²⁴ Ennek felső szegélyét az elején és a tányér alatt *almásra*, a hátán *vízfolyásosra* vágták. Hátul nem díszítették semmivel, elől és oldalt az almásra vágott részt ritmikus sordísszal: pettyekkel, levelekkel vagy *kacsaringókkal* díszítették. (Ez utóbbi, a levelekkel és virágokkal díszített *kacsaringó* az egyik legkedveltebb, legjellegzetesebb, és valószínűleg az egyik legrangosabb ritmikus díszítmény volt, önálló díszként is előfordult bundákon. A keresztirha alá színes — sötétzöld, piros vagy fekete — bőrből csipkét varrtak, melynek felső egyenes szélét szironyozással varrták le. Irhaszalag fedte a tányér szegélyét, s ezt felül a csúcsban cifrán kivágták (2. kép). Az aljbőrök összetoldását és a bőrök közepét egyenes szélű, vagy gyakrabban vízfolyásosra vágott irha fedte, a *léc* (1. kép). Felül tenyérnyi rátétek takarták a nyaktoldást az aljbőrök sarkain, s ezt a dísz kedvéért körben felvarrták akkor is, ha esetleg nem volt rá szükség. A lécek a bunda alsó harmadáig értek, ott cifrára vágták, színes — sötétzöld vagy piros — bőrből kivágott sallangot varrtak a végére. Azon alul az összevarrást vóccal végezték. A vásárhelyi bundákon ismert vóccávaló hímzéssel, a rózsafellel, vagy a bundák alsó sarkainak a kivarrásával a berényi darabokon nem találkoztunk.²⁵ A kivarrott subák legfőbb dísze az elejére és a tányérra tett hímzés volt, máshol nem is hímezték. A hímzés mintája a fentiekben ismertetett levegős kompozíciójú virágcsokor volt (V., VI. tábla). Az elején kb. felényi szélességben ugyanolyan motívumokból álló díszítményt találunk (V. tábla — 3. kép). A hímezéseken általában a fekete volt az uralkodó szín, tarka — zöld, piros, sárga, kék — színeket csak oly mértékben alkalmaztak, hogy a fekete és a fehér kemény ellentétét feloldják. Az előbbieken ismertetett színekompozíció mellett találunk olyan eseteket is, amikor az alapszín a mélybarna volt, s ebben az esetben a tarka színek bővebb felvitelével derűsebb színhangulatot értek el (2—3. kép).

A hétköznapi subákat csak az alján díszítették (III. tábla). Először kereköltéssel keskeny — kb. 2 ujjnyi széles — *szegőt* varrtak rá kopasz bőrből vagy irhából. Ezt felhajtották, s a széléhez fogasolással kb. 3 ujjnyi széles irhát varrtak, melyre előzőleg körben fekete vagy zöld berlinerrel levélsort, rozmaringágot hímezték. Innen kapta a nevét: *rozmaringos suba*. Az irha felső szélét vagy vízfolyásosra vágták és irházással levarrták, vagy egyenesre hagyták, s föléje hálózással sordíszot varrtak.

b) A női ködmön

A női ködmönök a mezőberényi szűcsmunkák reprezentatív darabjai voltak. Összképükben — mint említettük — a huszárdolmányokat idézték (5., 11. kép), s díszítésük térbeli elrendezése is ehhez igazodott.

A nyakát, az elejét, az alját, valamint az ujját mintegy 4 ujjnyi széles fehér prém szegélyezte. Elejét egyenes szélű, vagy oldalt almásra vágott fehér irha borította. Ezen képezték ki a díszes gombházat: közepére szironyozott

fekete bőrszalagot, mindkét szélére sűrűn egymás mellé díszes „juhcsescu” vagy üvegszemű, esetleg lakkozott lapos pléhgombokat varrtak (egy-egy ködmönre négy sorba 48 gomb is felkerült [5—11. kép]), s a gombok alá, hurkolva, lapos, fekete sujtást vezettek végig. A széles, a ködmön egész elejét kitöltő díszes gombház jól példázza a hajdani valóságos funkciójú ruhaelemek díszítménnyé válását, mert a ködmönt nem ezekkel, hanem csupán a belőlük kivezetett két, s felül a prémre varrt egy sujtással gombolták.

A ködmön ujját három sávban díszítették: (5—8—11. kép) a prémezés, fölötte bőrszegélyekkel közrefogott, szironyozással és hímzéssel vagy ritmikus sormintával díszített fehér irha, majd efölött a már említett háromszögű kompozícióba foglalt hímzés következett. A ködmönöknek egyébként két típusa volt a díszítést illetően: hímzett és rátétes díszű (7—10. kép). A rátétes díszűeknél az ujját is így díszítették, nem hímzéssel (VIII. tábla).

A ködmön hátdíszjeinek központja a derék közepére varrt, szív alakú mintába foglalt kakasos motívum volt (VII. tábla 7., 10. kép), melyből két virágos, leveles ágat vezettek ferdén felfelé, mintegy a dolmányok zsinórvezetését utánozva (VII. tábla — 6. kép). Találkozunk olyan ködmönökkel is, melyeknek központi mintájában nem kakas volt, hanem pávaszem.²⁶ A ködmönök díszítése tehát nem térkitöltésre törekedett, hanem a minták elhelyezése a szabásvonalakat követte. Térbeli díszszel csak annyiban találkoztunk, hogy esetleg a hát közepén üresen maradt háromszöget kör alakú mintával töltötték ki (VII. tábla — 12. kép).

A ködmönökre varrt kis méretű, de erősen tagozott minták, különösen a virágok, sokféle szín alkalmazását tették lehetővé. Még az egyszerűbb kivitelű darabokon is találunk 7—8 féle, a gazdagabb díszítésűeken 8—10 féle színt. A színskála vezető színe a pirosas püspöklila, majd az ibolyakék, a mélybarna, fekete, világos- és sötétzöld, okkersárga, szürkésfehér, világoskék, piros.²⁷ Mivel a ködmönök díszítése teljesen azonos elrendezésű, a változatosságát a szinte darabonként változó színhangulat jelentette. Sajátosan komoly hangulata volt a lila—ibolyakék—mélybarna színösszeállításnak, a derűsebb hangulatú darabokon a lila—piros—kék—zöld színegyüttes uralkodott. A levélsorokban (IV. tábla) gyakran találunk zöld—fekete, vagy zöld—barna párhuzamosítást.

Figyelemreméltó díszje a ködmönöknek a hátairhán található szironyozás (VII. tábla — 6—12. kép). Ez az irha közepére, közvetlenül az eleje és háta összevarrási vonalára helyezett, felül virággal, alul egyszerű bőrből, vagy díszesebb, színes bőrből szerkesztett sallanggal ellátott ködmöndísz annak a régi eljárásnak az emlékét őrzi, amikor a korábban két darabban viselt elő- és hátibőrt oldalt szironnyal összevarrták, s a szironyt alul összekötötték. A békési és a szarvasi ködmönökön is megtaláljuk ezt a szironyozott díszet.²⁸

A munka szakaszossága — mellékjövödelmek

A szücsmunka egész éven át folyt, de a munka uralkodó jellege szerint bizonyos szakaszossággal. Az évi munka kezdetét január végére, február elejére tehetjük, amikor — mint fentebb láttuk — megkezdődött a nyersbőr beszerzése, s ekkor készültek a váltóba rendelt munkák. Amint az idő enyhült, és a szabadban való munka lehetővé vált, hozzákezdték a bőrök kikészítéséhez. A bőrök feldolgozása, piacozás, vásárolás augusztusban vette kezdetét, ez volt a főidény, s ez eltartott karácsonyig, január elejéig. A következő néhány hetet a hulladékok feldolgozásával töltötték az új munkaév kezdetéig.

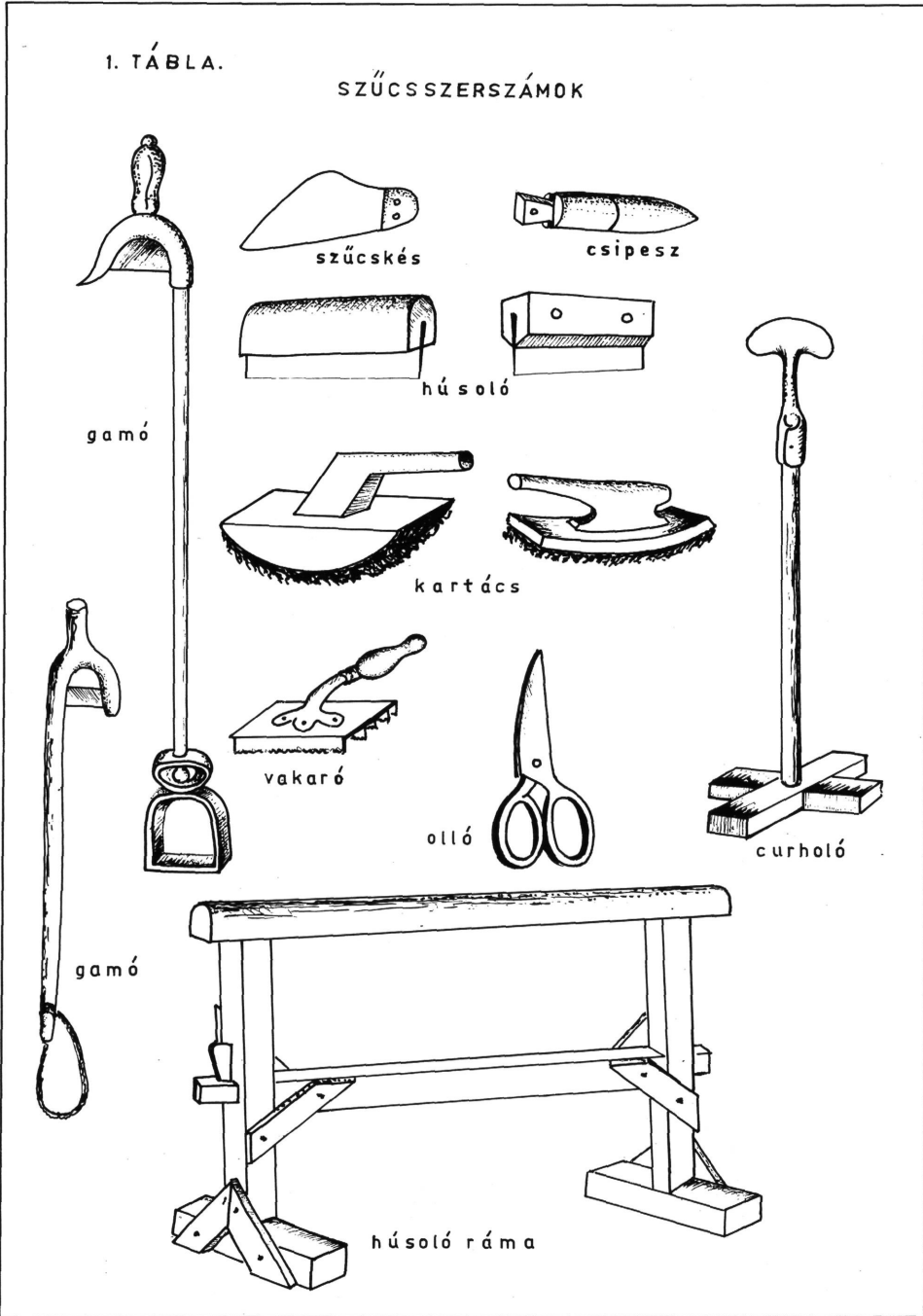
A szücsök arra törekedtek, hogy a munka folyamán keletkezett hulladékokat is értékesítsék. A szabás közben megmaradt apró bőrdarabokat, melyeket a *pöszölésnél* — a bőr kopasz részeinek gyapjas bőrrel való levarrásánál — nem használtak, összegyűjtötték, és januárban, mikor nem volt nagyobb munka, összevarrogatták. Ezeket az összetoldozott darabokat sapkabélésnek használták. Volt olyan bélés, amelyik 100 darabból volt összetoldozva. A hasznavehetetlen kopasz bőrdarabokat az enyvyáraknak adták el. A húsolás alkalmával leszedett faggyúból szappant főztek. Az ilyenféleképpen meggazdálkodott hulladékokból „kitelt az adó”. Jó hasznot jelentett a gyapjú értékesítése is. A merinói bőröket szokás volt nyírni, az így nyert gyapjú volt a *spicccgyapjú*. (A gyapjú „hegyét” vágják le.) A mosás előtt lenyírt *zsiros gyapjú* ára kb. fele volt a mosás után nyírt *mosott gyapjúnak*.

A berényi szücsök nemcsak a helyi szükségleteket elégítették ki, hanem vásároltak is. A vásárok fő iránya a Sárrét volt, de termékeikkel a csabai piacokat is felkeresték, ahol különösen a díszes ködmönöknek volt nagy keletje.

Fentiekben kívántuk összefoglalni egy ma már kevesek által művelt, de hajdan nagy jelentőségű iparág jellemzőit, hogy adatainkkal hozzájáruljunk a további kutatómunka sikeréhez, és teljesebbé tegyük megyénk, Békés megye népművészetéről egyre erőteljesebben kibontakozó képet.

1. TÁBLA.

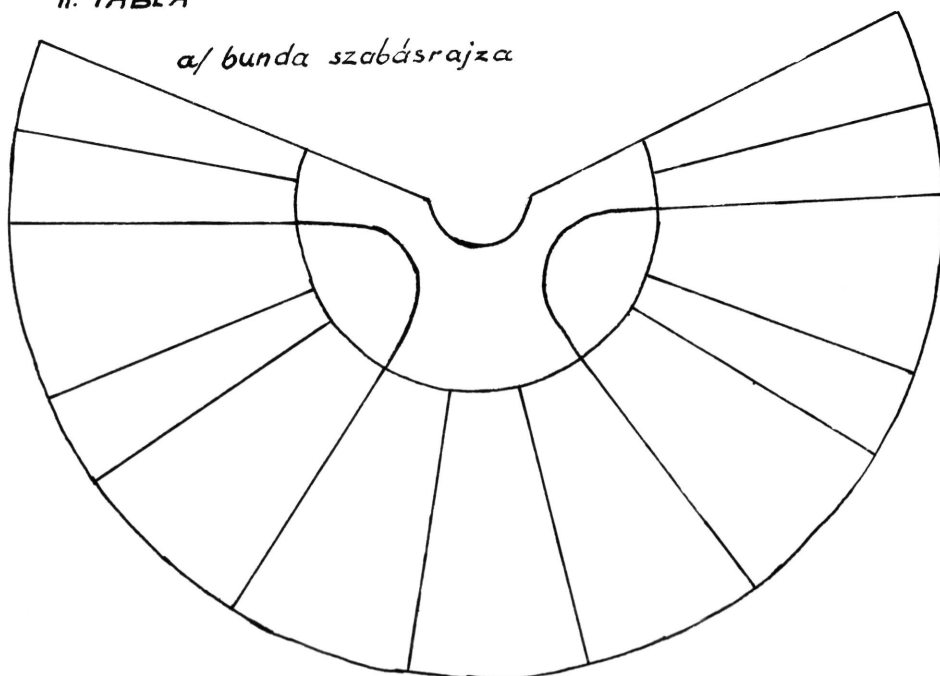
SZŰCSSZERSZÁMOK



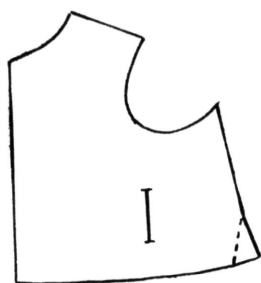
I. tábla
I. Tafel

II. TÁBLA

a/ bunda szabásrajza



b/ női ködmön szabásrajza



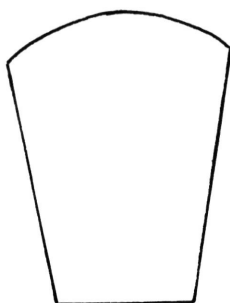
bal eleje



háta



jobb eleje



ujja



a nyak prémszegélye

II. tábla
II. Tafel



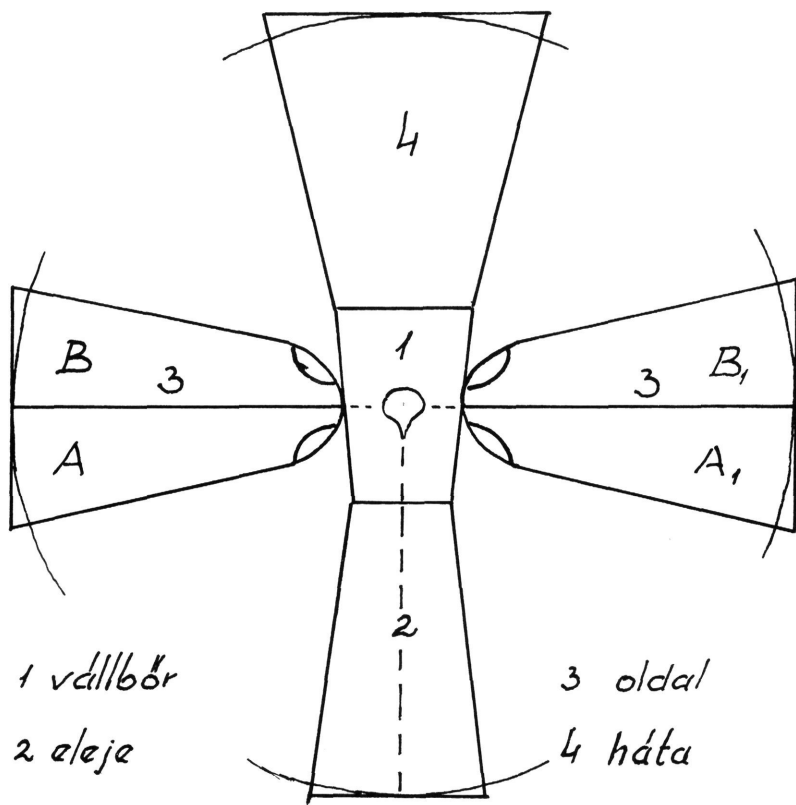
vállairha

elejeirha

hátairha

III. TÁBLA

Strapasuba szabása



1 vállbőr

2 eleje

3 oldal

4 háta

Rozmaringos suba aljdisze



hálózás

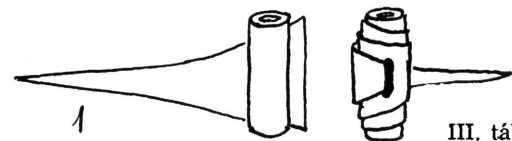


irharátét



szegő

Irhagomb készítése



III. tábla
III. Tafel



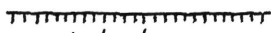
2



IV. TÁBLA

Az ornamentika elemei

Diszöltések



irházás



fogasolás



keresztöltés



hálózás



szironyvarrás

Ritmikus elemek - az almásirha díszének fejlődése:



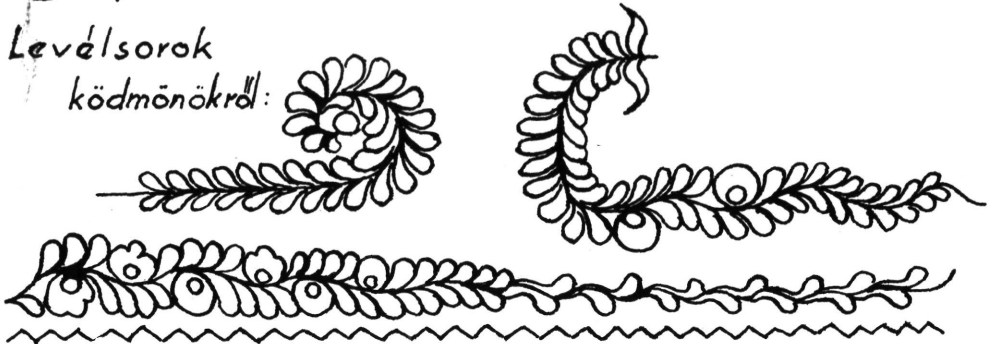
leveles kaeskarinqó

Bokrétás virágok bundáról:



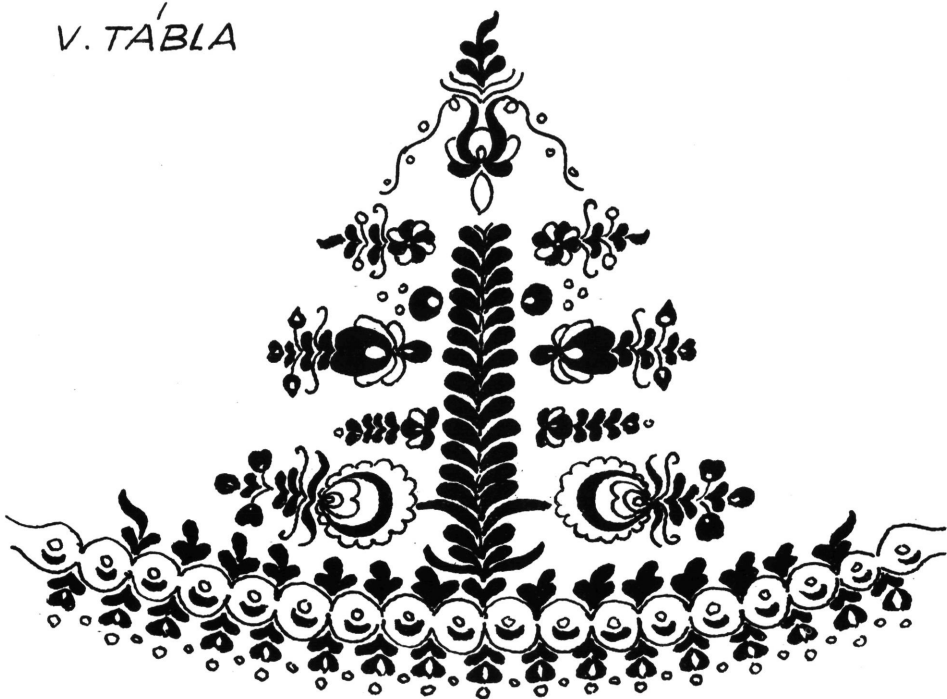
Levélsorok

ködmönökről:



IV. tábla
IV. Tafel

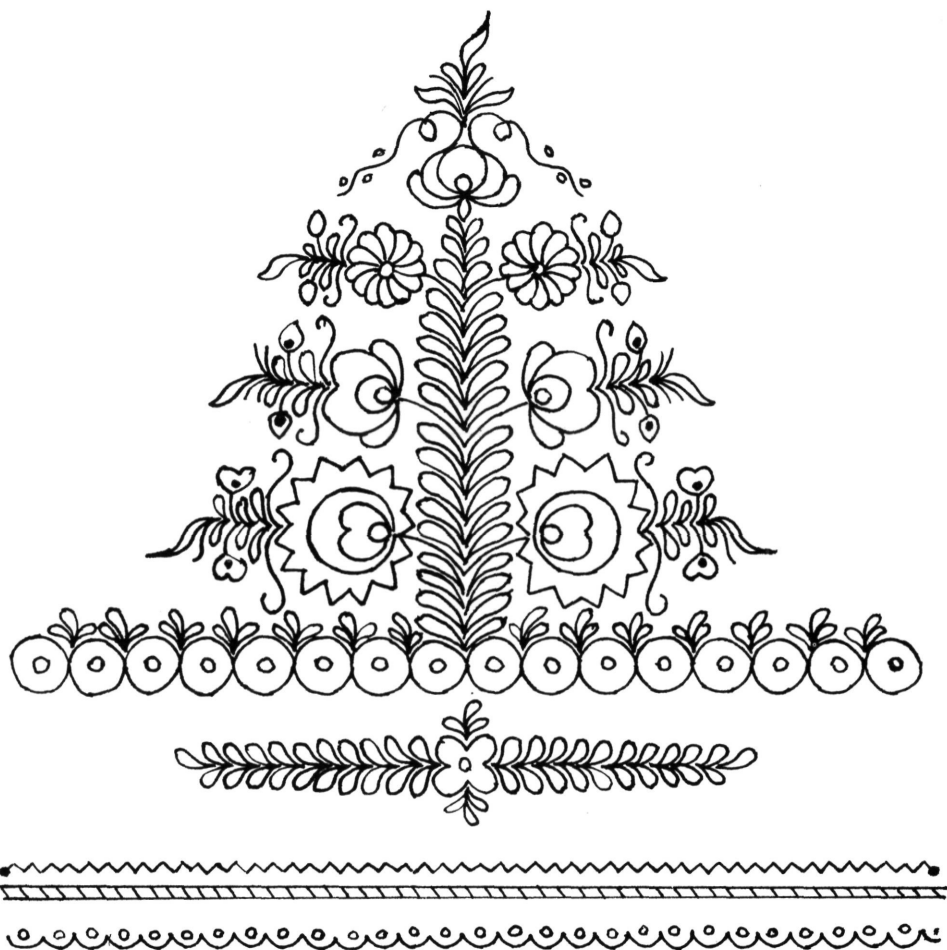
V. TÁBLA



Bunda tányér-és elejdsze

V. tábla
V. Tafel

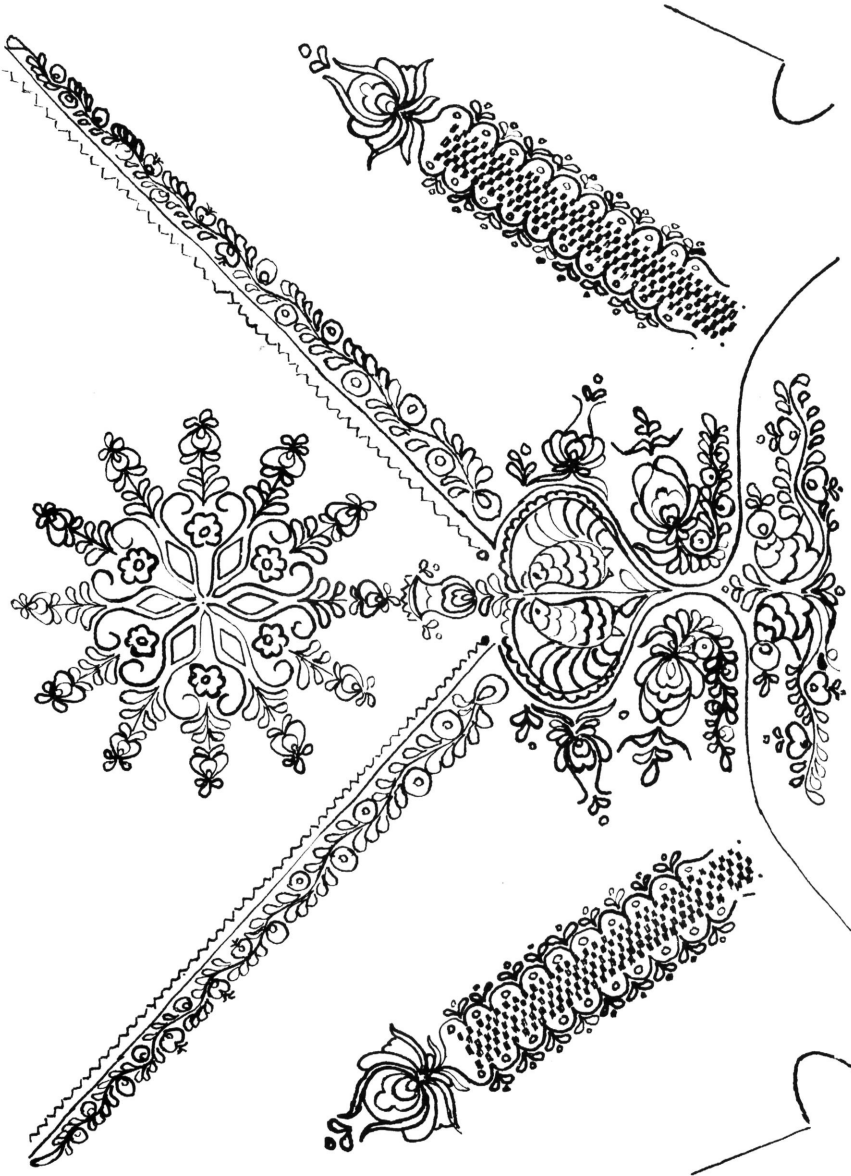
VI. TÁBLA



Bunda tányérdísz

VI. tábla
VI. Tafel

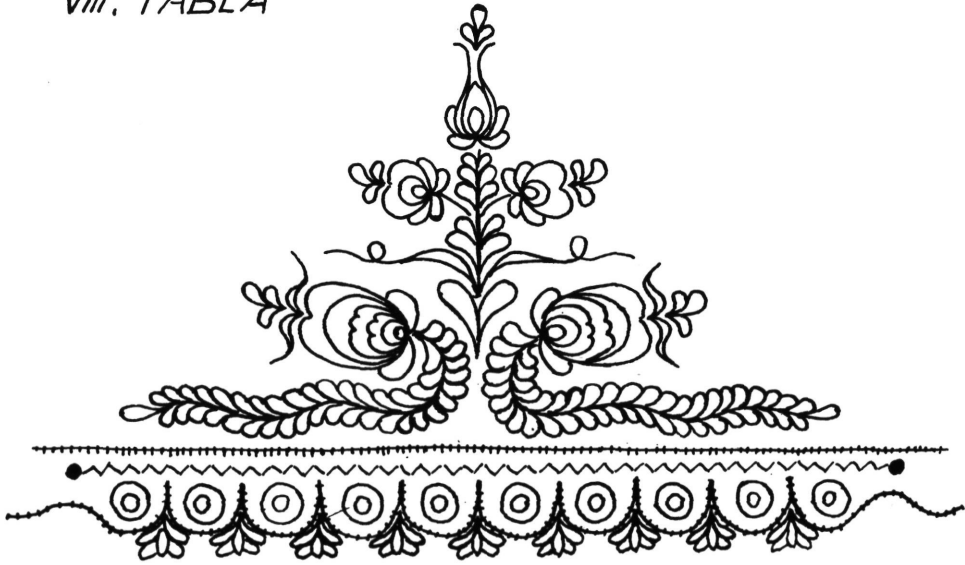
VII. TÁBLA



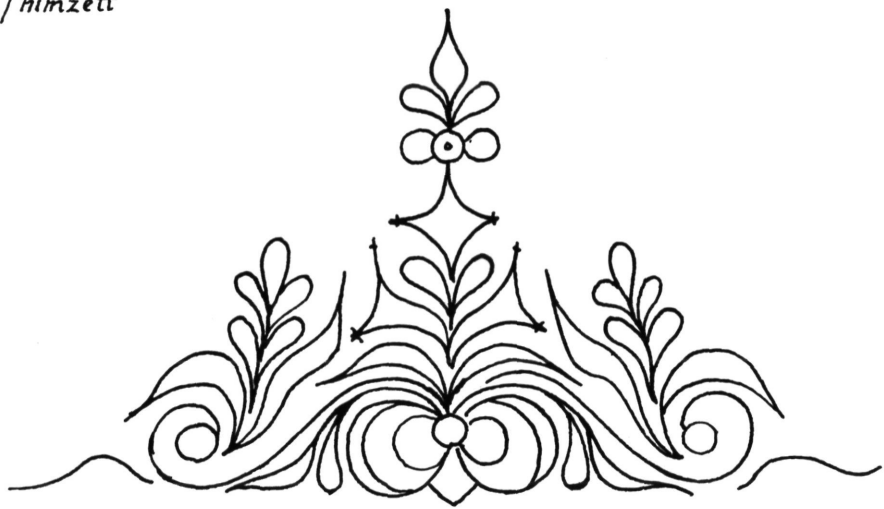
Női ködmön hátalsze

VII. tábla
VII. Tafel

VIII. TÁBLA



a/himzett



b/rátétes

Női ködmönök ujjadísze

VIII. tábla
VIII. Tafel

JEGYZETEK

¹ 1852-ben 229 iparos dolgozott a községben. BML Mb. ir. iparügyek 1851—1862.

² BML Mb. ir. iparügyek 1851—1862.

³ BML Mb. ir. iparügyek 1851—1862.

⁴ BML Békés vm. alisp. I. 355/1866. alisp.

⁵ Litvai Adám és Vaszkó István.

⁶ BML Mb. ir. jkv. Proth. Poss. Mező-Berény. 79. 1821. febr. 17.
Statutum Domesticum a' Birka tartás eránt.

⁷ BML Mb. ir. hird. jkv. R—35. 1842. szept. 25/6.

⁸ *Palugyai Imre*, Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pest. 1855. 59.

^{9/a} A szücsmesterség szlovák műszavai:

Szerszámok:

verbánk	=	asztal
škáfovó zeleno	=	húsoló (kés) — (vas)
škáfa	=	húsoló ráma
kvaka	=	gamó
kosa	=	kasza (pad)
kartáč	=	kartács
česadlo	=	vakaró
curhák	=	curholó
nvoš	=	szücskés
nožnice	=	olló
šcipce	=	csipesz (tűszorító)
ichli	=	tű
meter	=	méter
furma	=	forma
plecôka	=	tányérminta

Készítmények:

bunda	=	bunda
kožuch	=	ködmön
bekeš	=	bekecs
kozienke	=	bőrnadrág
čapka, čapica	=	sapka
hazucha	=	bundagallér
kabanica	=	körmön (mezőberényi szlovák népdalból)

⁹ BML Mb. ir. 119/94. Szolga béresek béreinek lajstroma. 1. füzet. A bérlajstromok részletes ismertetése: Békési Élet. 1972. 2. 307.

¹⁰ Cservenák András feljegyzéseinek részletes ismertetése: Békési Élet, 1971. 2. 357.

¹¹ *Kiss Lajos*, A szücsmesterség Vásárhelyen. Vásárhelyi Kistűkör. Bp. 1964. 255.

¹² *Fél Edit*, Népviselet. Orosháza néprajza. Szerk.: *Nagy Gyula*. Orosháza. 1965. 432.

¹³ „*Mikor a leányka először Úr Vacsorájához megyen, csináltatni fog neki* (Kósa András, unokhúgának, Kósa Zsuzsannának) *egy ködmönt.*” — BML Mb. ir. jkv. Proth. Poss. Mező-Berény. 43. 1818. febr. 16.

¹⁴ Majdán Györgyné (Madarász u. 16.) adatközlése nyomán.

¹⁵ BML Mb. ir. 119/94. szolgálajstromok.

¹⁶ BML Mb. ir. végr. 119/42. 173.

¹⁷ BML Mb. ir. iparügyek. 1851—1862.

¹⁸ *Arany János*, A lacikonyha. Összes költ. I. Magyar Helikon, 1967. 123.

¹⁹ *Dorogi Márton*, Adatok a szarvasi szücsmesterséghez. Gyula. 1960. 20., 5. ábra.

²⁰ *Dorogi M.*, i. m. 16., 3. ábra.

²¹ *Vladár Pál* visszaemlékezése szerint a bárányt vászonba varrták, hogy gyapjúja tiszta maradjon.

²² „Ha vizsgáljuk a subarajzokat, azt látjuk, hogy fő tagozódásukban teljesen szimmetrikusak.” *Kiss L.*, i. m. 281.

²³ „A fő motívumok 2—4 emeletesen helyezkednek el.” *Dorogi M.*, i. m. 18.

²⁴ Dorogi Márton megjegyzi, hogy „A békési subából mind a keresztirha, mind a szálirha hiányzik.” i. m. 15. A berényi bundákon mindkettő megvan, viszont ezek a bundák sem kötött-, hanem simaaljúak.

²⁵ Kiss L., i. m. 280.

²⁶ Kiss Lajos tiltakozik a *pávaszem*-motívum ellen. Györffy Istvánnal egyezően megállapítja, hogy „az irodalom után a köztudatba bevitt pávaszem-motívumról mit sem tud” — „a vásárhelyi szücsmester sem”. A pávaszem a berényi ködmönökön is a rózsával azonos formai megoldást mutat.

²⁷ Vaszkó István a ködmönök színeit *pávafark színeknek* mondja.

²⁸ A kakasos női ködmönöket a Vladár családból származó szücsök készítették. A családnak négy nemzedéke dolgozott ebben a szakmában. A család hagyománya szerint elszegényedett nemesi családként kerültek Mezőberénybe. A levéltári adatokból ismerjük Vladár Dánielt, aki 1830-tól a békési céh tagjaként dolgozott Mezőberényben. Fia, Vladár Dániel és annak fiai, V. Dániel és V. Sámuel készítették a ködmönöket. Így tudják ezt az utóbb említett két mester ma is élő fiai, Vladár Pál és Vladár Sámuel adatközlőink. Nagypjuk gyakran emlegette idős korában: „Kohutike mi zahubili oči.” (A kakasocskák tették tönkre a szememet.)

ADATKÖZLŐK

Vladár Pál, Vladár Sámuel, Litvai Ádám és Vaszkó István mezőberényi szücsmesterek. Szíves közreműködésükért ezúton fejezem ki hálás köszönetemet.

Das Kürschnerhandwerk in Mezőberény

LAJOS HENTZ

Die Abhandlung weist durch konkrete Angaben nach, dass das Kürschnerhandwerk in Mezőberény bis in die 80-er Jahre des vorigen Jahrhunderts eines der blühendsten Handwerke war. Der um die Jahrhundertwende und in den dieser folgenden Jahren eingetretene Verfall zeigte sich nicht nur im Rückgang der Handwerkerzahl, sondern hatte auch die Herausbildung von neuartigen, praktischeren Zielen dienenden Kleidungsstypen an der Stelle der traditionellen, oftmals künstlerisch verzierten, oft auch als Festkleidung gebrauchten Lederkleidungsstücke zur Folge.

Die Abhandlung gibt weiterhin einen kurzen Überblick über die veränderten Rohlederbezugsquellen, stellt dann weiter die Werkzeuge und im Kürschnerhandwerk gebräuchlichen Instrumente vor. Zu diesen Werkzeugen und Instrumenten gehören unter anderen: das Schabeisen, der Schabrahmen, der Haken oder Krummesser, der Schneidestuhl (-tisch), die Kardätsche, welche zur Lederbearbeitung gebraucht wurden. Zur anderen Gruppe der Werkzeuge gehörten: das Kürschnermesser, die Schere, die Nadelklemme, das Spitzenmesser und die Stechahle, die zur Lederverarbeitung benutzt wurden.

Jene Meister unter den Kürschnern, die mit der traditionellen Methode arbeiteten, wurden ungarische Kürschner genannt, die — im Gegensatz zu den deutschen Kürschnern, die fertiges Leder verarbeiteten — gleichfalls die Lederbearbeitung durchführten. Das durch Waschen und Schaben gereinigte Leder wurde durch Beizen oder mit neuartigen Aufbereitungsmitteln aufbereitet, durch Brechen und „Sensen“ weich gemacht, später getönt oder gefärbt.

Die Abhandlung macht im Detail mit der trachtenmässigen Funktion der durch die Kürschner hergestellten Kleidungsstücke bekannt, sowie mit deren Schnitt und Herstellungsmethode. Bis zur Jahrhundertwende waren bei den Männern der Schafspelz in Feiertags- und Alltagsausführung, die Pelzjacke und Pekesche, die Fellweste, die Lederhose, die Mütze und die Handschuhe, in der Tracht der Frauen der Pelzmantel nach den schriftlichen Quellen des letzten Jahrhunderts, sowie nach den Angaben aus der Erinnerung noch heute lebender Datenvermittler unausbleibliche Bestandteile der Trachtenkleidung von Mezőberény. Auch heute treffen wir unter den Ausgehkleidungsstücken noch die neueren Formen der Lederkleider: die Weste aus Sämischleder, sowie den Mantel aus Sämischleder.

Das in der Gemeinde auffindbare Erinnerungsmaterial macht es uns möglich, auf ungefähr 80—100 Jahre rückgehend die Eigenheiten der Produkte des Kürschnerhandwerks zu erforschen. So können wir feststellen, dass nicht so sehr in der technischen Verfahren, auch nicht in den Formen der Kleidungsstücke, sondern vielmehr in der Anordnung der Verzierungselemente lokale Charaktereigenschaften festgestellt werden können.

Die Erschliessung der Charakteristik der kürschnerischen Ornamentik von Mezőberény, sowie die Eigenheiten der in der ungarischen, deutschen und slowakischen Volkstracht auftretenden Ornamentik kann noch nicht als abgeschlossen betrachtet werden. Die Abhandlung stellt — nachdem eine Übersicht über die verschiedenen Kürschnerverzierungen gegeben wurde — fest, dass die verschiedenen Verzierungsverfahren die folgenden waren: die Sämischederverwendung, Ziernähte, Lederauflagen und Stickereien, die eigenartige Anwendung von Perlenverzierungen, die typische Anordnung der Verzierungen, die in rhythmischen Reihen aufgebaute feine, luftig angelegte, symmetrische Komposition, der typische Motivkreis und die ausgeglichene Farbabstimmung der Verzierungen. Alle diese Charakteristiken zusammenfassend ergab sich ein bestimmter lokaler Stil, der in den umliegenden Gemeinden und Niederlassungen — Békés, Hódmezővásárhely, Orosháza, Szarvas — trotz der überigens viele Gemeinsamkeiten enthaltenden Kürschnerarbeiten — gut unterschieden werden kann.

In der Abhandlung werden wir mit einem der schönsten Produkte der Berényer Kürschner, mit der Verzierungsmethode der Pelzmäntel bekannt gemacht, weiterhin stellt die Abhandlung das charakteristischste Stück der Berényer Kürschnerkunst vor, den mit archaischen Lederauflagen oder den neuartigen Stickereien verzierten, slowakischen Hahnen-Frauenpelzmantel.

Die wertvollen Traditionen der einstmals blühenden kleinmeisterlichen Handwerkskunst bilden einen beträchtlichen Anteil der Verzierungskunst im Komitat Békés.